

Małgorzata ŁAKOTA-MICKER*

TRANSFORMACIJA I INTEGRACIJA CRNE GORE

Apstrakt: Crna Gora, koja je 2006. godine stekla nezavisnost, proteklih godina je podvrgnuta evoluciji subprocesa transformacije. Vlada Crne Gore je zahtjev za članstvo u Evropsku uniju predala u decembru 2008. godine. Dvije godine kasnije, tj. u decembru 2010. godine, država je dobila status zemlje kandidata, a u junu 2012. godine počela pristupne pregovore.¹ Od 35 pregovaračkih poglavlja, Crna Gora je do sada otvorila 31 poglavlje. Kakva je zatim budućnost Crne Gore?

Predstavljen članak ima za cilj da odgovori na sljedeća pitanja: da li Crna Gora zaista ima šanse da 2025. godine postane zemlja članica Evropske unije? Da li smjernice koje joj nameće Evropska unija doprinose bržoj transformaciji Crne Gore? Da li za državu koja balansira između široko shvaćenog Zapada i Istoka (Rusija, Kina, Turska) postoji druga alternativa od članstva u toj političko-ekonomskoj organizaciji?

Ključne riječi: Crna Gora, transformacije, integracije, Evropska unija

Crna Gora, koja je 2006. godine stekla nezavisnost, proteklih godina je podvrgnuta evoluciji subprocesa transformacije. Bez sumnje, što se tiče napretka u oblasti implementacije prava Evropske unije, Crna Gora se izdvaja od ostatka zemalja bivše Jugoslavije, koje teže da se uključe u strukture Unije. Crna Gora je zahtjev za članstvo u Evropsku uniju predala u decembru 2008. godine. Dvije godine kasnije, tj. u decembru 2010.

* Dr hab. Małgorzata Łakota-Micker, Uniwersitet u Wrocławiu, Institut za međunarodne odnose

¹ *Montenegro*, Concilium Europa Eu, concilium.europa.eu, (od dana: 10. 10. 2018)

godine, dobila je status zemlje kandidata, a u junu 2012. godine počela pristupne pregovore.² Od 35 pregovaračkih poglavlja, Crna Gora je do sada otvorila 31 poglavlje. Među njima, našla su se najvažnija, tj. „Pravosuđe i temeljna prava” (23. poglavlje) i „Pravda, sloboda i bezbjednost” (24. poglavlje)³. Osim toga, tri pregovaračka poglavlja „Nauka i istraživanje” (poglavlje 25), „Obrazovanje i kultura” poglavlje (26) i „Vanjski odnosi” (poglavlje 30) privremeno su zatvorena, a još dva, tj. „Konkurencija” (Poglavlje 8) i „Životna sredina” (Poglavlje 27) čekaju otvaranje⁴. Iako su u Rezoluciji Evropskog parlamenta⁵ od oktobra 2018. godine jasno istaknuti napori Crne Gore za članstvo, navode se dobri bilateralni odnosi sa susjednim zemljama, sa zadovoljstvom prihvata ratifikacija sporazuma koji se odnosi na sporazum o državnim granicama između Crne Gore i Kosova, očigledno je da se državna vlast suočava sa mnogim izazovima, bez čije realizacije ne možemo govoriti o daljem intenziviranom procesu tranzicije, kao ni potpunoj integraciji.⁶

Da li Crna Gora zaista ima šanse da 2025. godine postane zemlja članica Evropske unije? Da li smjernice koje joj nameće Evropska unija doprinose bržoj transformaciji Crne Gore? Da li za državu koja balansira između široko shvaćenog Zapada i Istoka (Rusija, Kina, Turska) postoji druga alternativa od članstva u toj političko-ekonomskoj organizaciji? Odgovor na dva gore navedena pitanja treba da bude potvrđan. Kao prvo, iza ovakve tvrdnje stoje jaki dokazi. Posljedice ekonomske krize koja je dotakla Evropu 2008. godine, ekspanzivna politika Rusije i kriza koju je izazvala na Istoku, talas migranata koji je stizao Evropu i, povezana sa tim, potreba raspodjele novih stanovnika unutar granica Evropske

² *Montenegro*, Concilium Europa Eu, consilium.europa.eu, (od dana: 10. 10. 2018)

³ Commission Staff Working Document, *Montenegro 2016 Report*, Brussels, 9. 11. 2016, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_montenegro.pdf, (od dana: 20. 09. 2018).

⁴ *Pregled poglavlja, Montenegro*, https://www.eu.me/images/dokumenta_download/Tabela_pregled_poglavlja_28VI.png, (od dana: 10. 10. 2018)

⁵ *Poslanici EP pozdravili napredak Crne Gore prema EU*, 11. 10. 2018, <https://www.eu.me/mn/press/saopstenja/pregovori-o-pristupanju/item/3564-poslanici-ep-pozdravili-napredak-crne-gore-prema-eu>, (od dana: 10. 10. 2018)

⁶ *Montenegro*, European Parliament, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20181009IPR15401/western-balkans-meps-take-stock-of-2018-progress>, (od dana: 11. 10. 2018)

unij⁷, dodatno ojačana odlukom Velike Britanije da napusti organizaciju, ukazuju na teškoće sa kojima se organizacija suočava posljednih godina. Kako stabilizacija unutar njenog okvira, tako i stabilizacija neposrednog okruženja država članica, prevencija ekonomskih i socijalnih problema, političke napetosti, danas su ono što bi čelnici država članica Evropske unije najviše očekivali. Rastuća zabrinutost i nemir zbog problema koji su se pojavili tokom nedavnih proširenja, kako onog u 2007. godini koji su obuhvatili Bugarsku i Rumuniju, kao i uključivanje Republike Hrvatske u EU, 2013. godine, potpuno su opravdani i razumljivi. Nedostaci među postpristupnim zemljama, koji se ogledaju u nepotpunoj reformi pravosuđa, borbi protiv korupcije, organizovanom kriminalu (u slučaju Bugarske i Rumunije) i problem razgraničenja državnih granica (slučaj Hrvatske)⁸, učinili su da se prema balkanskim zemljama odnose sa ograničenim povjerenjem. Stoga je postalo nepotrebno objašnjavati da ulaganje sredstava u siromašne, ne do kraja pripremljene za članstvo zemlje, nije u interesu bilo kojeg člana Evropske unije. Posljednji samit *EU-Zapadni Balkan*, jasno je potvrdio da između zemalja članica postoji vidljiva podjela na pristalice i protivnike daljeg proširenja. Sagledavajući cijeli spektar pozitivnih i negativnih posljedica, nastalih uključanjem novih država u EU, treba imati na umu riječi koje je naglašavao poljski premijer Kornel Moravjecki u Sofiji, da je „više prednosti i koristi vezanih za prijem malih zemalja u organizaciju, uključujući Crnu Goru, nego rizika⁹. Geopolitička razmatranja mogla bi doprinijeti eskalaciji rizika na Balkanu. Ne treba zaboraviti da je nakon raspada i destabilizacije Jugoslavije jedina vizija za budućnost bila stabilizacija i integracija (s NATO i EU) za region Zapadnog Balkana. Integracija, koja je stvorila specifičan okvir za transformaciju i demokratizaciju zemalja aspiranta.

Ostaviti zemlje Zapadnog Balkana izvan Unije bilo bi neodgovorno. Ne toliko zbog Turske, koliko zbog ekspanzionističkih motiva Rusije, koja pored određenog pomirenja sa činjenicom evroatlantskih integracija

⁷ Broj zahtjeva za azil u zemljama EU 2017. godine prema podacima Eurosta bio bi oko 650.000

⁸ Odnosi se na granični spor sa Slovenijom i pitanje posljednjeg regulisanja morske granice u Piranskom zalivu.

⁹ Ubjeđivao je u to u Sofiji premijer RP Kornel Moravjecki. Akune, *Pokazali smo put ka U dok smo održavali svoje ideje*, TVP z dn. 17. 05. 2018, <https://www.tvp.info/37246581/morawiecki-pokazalismy-wyjscie-naprzeciw-ue-przy-jednoczonym-zachowaniu-naszycy-idei> (od dana: 19. 06. 2018.)

Crne Gore, ne ostaje ravnodušna na događaje koji se nje tiču. Ruska politika na Balkanu je poricanje politike Evropske unije. Ruska politika na Balkanu je u suprotnosti sa politikom Unije i ne treba zaboraviti da će se koristiti svaka situacija koja će imati za cilj da destabilizuje, kako Crnu Goru, tako i region, a koja doprinosi njihovom slabljenju. Održavanje nedemokratskih režima, koji su tako korumpirani podložni uticaju Rusije, ide joj na ruku. Otuda su riječi komesara EU Johanesa Hana: „*Ili će EU izvesti stabilnosti i demokratiju na Balkanu, ili će Balkan izvesti nestabilnost u EU*”¹⁰ ovdje izvrsno objašnjenje razloga zašto bi Crna Gora trebalo da se pridruži zajednici. Slogan bugarskog predsjedavanja je glasio „Jedinstvo stvara snagu”¹¹. Svjesni smo da je i EU i Crnoj Gori kao nikada do sada potrebna ta snaga. Jedno je sigurno, nakon posljednjih predsjedničkih izbora u Crnoj Gori „kurs ka Evropskoj uniji je održan”. Nema sumnje da je za Crnu Goru članstvo u Evropskoj uniji najbolje rješenje, što je naglašavano u skoro svakoj izjavi predsjednika, premijera ili ministra vanjskih poslova zemlje. Pregovori o pridruživanju koji traju već šest godina, polako, ali sigurno daju rezultate i vode zemlju ka članstvu.

Međutim, govoreći o Crnoj Gori kao demokratskoj državi, ne treba zaboraviti da državu čine *stanovništvo, teritorija, vlast*. Ustvari, država je, kako je govorio G. Jellinek, politička zajednica ljudi na određenoj teritoriji opremljena vlašću”.¹² Ova vlast treba da se sprovodi na takav način da se svi građani osjećaju jednaki pred zakonom i imaju jednaku mogućnost i uticaj na sudbinu države. U međuvremenu, kako pokazuje realnost, u Crnoj Gori nema takve ravnopravnosti. Postoji umjesto nje osjećaj potcijenjenosti. Prema podacima istraživanja koja su sprovedena,¹³ građani se žale na nizak životni standard, smanjene zarade, penzije, nedostatak sredstava za život, poteškoće u zapošljavanju, korupciju koja doseže do

¹⁰ Riječi komesara Johannes Hahna tokom Samita EU-Western Balkans, 16–17. 5. 2018., *Sofija, EU-Western Balkans Summit*, <https://eu2018bg.bg/en/events/85>, (od dana: 10. 09. 2018.)

¹¹ *Bulgarian Presidency of the Council of the European Union*, eu2018bg.bg (od dana 15. 08. 2018.)

¹² Kostrubiec J, *Proba savremene interpretacije klasične definicije države Georga Jellinka*, (u:) Političke i pravne doktrine na pragu XX vijeka, pod red. M. Maciejevskog, M. Maršala, Vrlav 2002. Str. 375–382

¹³ Łakota-Micker M., Lični arhiv, Dokument br. 1, Demoskopska istraživanja sprovedena na teritoriji Crne Gore u periodu 10–20. oktobar 2017. godine

najviših državnih predstavnika i neinformisanost¹⁴. Takve izjave dovode do zaključka da je prije svega politička volja neophodna za promjene, zahvaljujući kojoj bi dugoročno omogućila sprovođenje dobro uspostavljenih reformi i osigurala njihove trajne rezultate. Ovakvoj situaciji ne prija situacija koja već godinama postoji na crnogorskoj političkoj sceni, isitnjennoj i polarizovanoj, sa jasnom dominacijom DPS-a i njenih koalicionih partnera, kome je teško da održi vjerodostojan politički dijalog. Potrebne su dalje reforme u Crnoj Gori. Kao što su istakli predstavnici EU, naročito u oblasti strateškog upravljanja procesom stvaranja prava, kao i nadgledanja izvršne vlasti.¹⁵ Način na koji se održavaju izbori, nedovoljno efikasan pravosudni sistem, korupcija, organizovani kriminal, sloboda medija — su slogani koji se ponavljaju u svakom izvještaju Evropske komisije¹⁶. Socioekonomski sistem zahtijeva dublji pogled, u kome veliki dio državne ekonomije čini da se radna mjesta dobijaju glasovima na izborima i da se sloboda govora stiže — emigracijom. Stoga je vrijedno obratiti pažnju na činjenicu da slobodan protok informacija, u kombinaciji sa slobodom njenog sticanja, traženja, prenosa, zajedno sa slobodom izražavanja stavova i mišljenja, predstavlja određenu osnovu za demokratsku pravnu državu.¹⁷ Sloboda govora bi stoga trebalo da bude stub demokratske države u kojoj je zajamčeno funkcionisanje pluralizma i tolerancije¹⁸, gdje su slobodni mediji najbolja vizit karta. Novinarstvo je zanimanje od javnog povjerenja, služba i misija koju novinari svakodnevno ispunjavaju, prikupljajući i objavljujući informacije o događajima, ljudima i problemima putem sredstava masovnog informisanja. Međutim, u Crnoj Gori zanimanje novinara nosi sa sobom rizik. Crnogorskim novinarima oduzima se pravo na objektivan opis događaja, situacija i slučaja.

¹⁴ Isto.

¹⁵ *Montenegro*, European Parliament, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20181009IPR15401/western-balkans-meps-take-stock-of-2018-progress>, op. cit.

¹⁶ *Commission Staff Working Document, Montenegro 2018 Report*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Strasbourg 17. 04. 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-montenegro-report.pdf>, (od dana: 12. 09. 2018.)

¹⁷ J. J. Mrozek, *Pravne diskusije oko pojma „sloboda govora, medija, kultura, društvena komunikacija*, 2012, br 8, s.158

¹⁸ W. Sadurski, *Pravo na slobodu riječi u demokratskoj državi*, *Država i pravo*, 1999, br. 10, str. 3–8.

Oduzima im se njihova nezavisnost, podvrgavaju se cenzuri. Koriste se metode u obliku otpuštanja, marginalizacije profesionalnog života, upućuju se na njihovu adresu prijetnje ekonomske prirode, ili se čak i progone i zastrašuju.¹⁹ Državi su potrebne sistemske promjene, pažljivo sprovođenje obavezujućih odredbi koje proizilaze iz međunarodnih ugovora, koji će građanima obezbijediti prava zajamčena Ustavom, a među njima i pravo na neograničenu slobodu govora.²⁰

Vrijedi napomenuti da je u situaciji u kojoj je Crna Gora sada, prije desetak godina takođe bila poljska država. Proces sistemske transformacije u Poljskoj, koji je započeo 80-ih godina dvadesetog vijeka, takođe je sproveden u nekoliko faza. Prvih deset godina nakon Okruglog stola i izbora u junu 1989. donijeli su promjene u funkcionisanju slobodnog tržišta, stvaranju civilnog društva, postavili temelje za funkcionisanje demokratske države. Sprovedene promjene obuhvatile su gotovo sve sfere društvenog života Poljaka. Politička, ekonomska i društvena transformacija vidljiva je u zemlji do danas. Ona se ogleda u kasnijim fazama promjena i prilagođavanja ekonomije i društva izazovima savremenog svijeta. Poljska, kao član međunarodnih organizacija, zemlja saveznica NATO-a, član evropske zajednice, svake godine jača svoju poziciju u regionu. Kroz aktivno učešće u međunarodnim forumima i angažovanje u vanjskoj politici, ona pokušava odrediti smjerove njene buduće politike i aktivno realizovati prihvaćene pretpostavke kroz aktivnosti svoje diplomatije. Iako su se prije gotovo 30 godina dogodile velike promjene u poljskoj državi, a od tada se rodilo nekoliko generacija glasača, glavni likovi i dalje ostaju na političkoj sceni. Generacijske promjene, kako u poljskoj tako i crnogorskoj politici, nužne su za izgradnju savremenih država. Međutim, na primjeru obiju zemalja, jasno se vidi da će promjene doći spontano, a ne kao rezultat pritiska ili revolta kada tog tipa promjene iziskuju vrijeme.

¹⁹ Napadi na novinare koji se bave istraživačkim novinarstvom se ciklično ponavljaju. Od 2004. godine na teritoriji Crne Gore je bilo 76 slučajeva novinarskih napada. Slučaj Mihaila Jovovića, Seada Sadikovića, Duška Jovanovića, Tufika Sofića i Olivera Lakić, većina njih još uvijek nije riješena. Mediji u Crnoj Gori su polarizovani, a pristrasnost u ključnim crnogorskim dnevnim novinama rezultat je zavisnosti od pojedinačnih političkih grupa. Dnevne novine kao što su Pobjeda i Dnevne novine se smatraju novinama pod uticajem DPS-a, a Dan, Vijesti, kao dnevne novine koje podržavaju opoziciju.

²⁰ Vidi: čl. 47 *Ustav Crne Gore*, Skupština Crne Gore, <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>, (od dana: 13. 09. 2018).

Prateći put Crne Gore u EU i uzimajući u obzir iskustvo Poljske koje proizilazi iz članstva u organizaciji, čini se da je važno skrenuti pažnju na nekoliko pitanja, osim već pomenutih problema, koja mogu oslabiti državu i učiniti ga podložnijim uticaju konkurencije EU.

Prema podacima *The World Factbook*, danas Crna Gora ima oko 628.000 stanovnika²¹. Međutim, kako projekcije koje je *Center for the Study of Intelligence* predstavio do 2050. godine, taj će se broj smanjiti na 578.000 građana (tj. za 7,96%)²². Ta predviđanja potvrđuje i crnogorski Zavod za statistiku — Monstat, koji je, predstavljajući statističke podatke na osnovu popisa stanovništva sprovedenog 2011. godine, zaključio da će „prva polovina XXI biti obilježena procesom starenja stanovništva i obuhvatiće cijelu njenu teritoriju.”²³ Statistike pokazuju da iza takve promjene stoji činjenica da je u razdoblju od 1991. do 2011. godine na području Crne Gore vidan značajan porast broja umrlih, prelazeći broj rođenih.²⁴ Ovaj trend može se objasniti kao neka vrsta demografske tranzicije,

²¹ *The Montenegro*, World Factbook, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mj.html>, (data dostępu 14. 02. 2018) Za poređenje, podaci Monstata zasnovani na popisu stanovništva iz 2011. godine — 620.029 stanovnika. Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine, Monstat, Podgorica, mart 2014, <https://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/Demografska%20analiza%20-%20za%20sajt%2028%20%20mart.pdf>, (od dana: 15. 02. 2018.)

²² Prema istraživanju Centra za istraživanje inteligencije, u većini zemalja zapadnog Balkana biće zabilježen pad. Jedini izuzetak biće Kosovo, gdje će se, prema statističkim podacima, povećati broj stanovnika sa 1,9 na 2,22 miliona stanovnika (tj. za 17%). U Hrvatskoj (od 2013. godine EU članica) broj stanovnika će se smanjiti sa 4.189 na 3.865 stanovnika (tj. za 7,73%), u Bosni i Hercegovini od sa 3.507 na 3.217 (tj. za 8,27%), u Makedoniji sa 2,083 na 1,991, (tj. za 4,42%) i Albaniji sa 2,930 na 2,825 (tj. 3,58%). U Srbiji se očekuje da će se broj stanovnika smanjiti za 16,62%, sa 7.040 na 5.870 stanovnika. *The Montenegro*, World Factbook, CIA <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mj.html>, (od dana: 14. 02. 2018)

²³ *Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore*, Monstat, <https://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/Demografska%20analiza%20-%20za%20sajt%2028%20%20mart.pdf> (od dana: 12. 09. 2018)

²⁴ U periodu od 1991. do 2011. godine, broj smrtnih slučajeva porastao je sa 3975 na 5847 ljudi. Prirodni priraštaj u 2011. smanjen je sa 5634, 1991. godine na 1368, u 2011. godini. *Stanovništvo Crne Gore po starosnim grupama*, Popis 2011, Monstat. <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf>, (od dana: 12. 9.2018)

uzrokovane intenzivnim starenjem stanovništva, ali bi trebalo, pogotovo sa istovremenom niskom stopom nataliteta, da bude upozorenje za vlast. Tim više jer se sjeverni dio zemlje svake godine sve više depopulira. Gradovi kao što Pljevlja, Žabljak, Šavnik, Kolašin, Andrijevica, Plužine²⁵, u kojima dominiraju ljudi starosne dobi od 65 godina, mladim ljudima nemaju ništa posebno da ponude. Iz tog razloga, ljudi između 15 i 64 godine starosti, koji mogu da dobiju plaćeni posao, napuštaju rođinske kuće i kreću se ka jugu zemlje (Podgorica, primorje). Razvijena turistička i uslužna baza nudi tamo posao, dok univerziteti pružaju priliku da unaprijede svoje kvalifikacije, što znači bolji životni standard za prosječan život u Crnoj Gori. Takvi uslovi određuju pozitivan demografski trend samo u pomenutom dijelu zemlje.²⁶ Vrijedi shvatiti da je za mnoge mlade Crnogorce odlazak na fakultet postao definitivna emigracija. Nedostatak perspektive za budućnost, poteškoće sa zapošljavanjem, niske zarade, očigledne su poruke koje potvrđuju besmislenost povratka na periferna područja podložna marginalizaciji. Kako zaštititi Crnu Goru od problema opadanja broja stanovništva i depopulacije njene teritorije? Kako spriječiti mlade da ne bježe iz svoje domovine? Odgovor na navedena pitanja nije lak, ali okrenuti se problemu može smanjiti implikacije daljih posljedica posmatranog trenda. Tim više što demografske prognoze za Crnu Goru jasno pokazuju da se u narednim dekadama može govoriti o, započetoj u 90-im godinama XX vijeka, depopulaciji države, a posebno njenog sjevernog dijela, gdje je broj registrovanih rođenih znatno niži nego u prethodnim godinama.²⁷ Koliko je u početku uticaj na takvu državu, između ostalog, imao nizak nivo ekonomskog razvoja, posljedice rata koje su zahvatile područje bivše Jugoslavije, toliko je u kasnijem razdoblju došlo do konsekvencija u obliku nedostatka perspektive za život. Posljedice ovog stanja u nadolazećim godinama, mogu nanijeti mnoge probleme crnogorskim vlastima. Bez dugoročne osmišljene strategije koja ima za cilj poboljšanje kvaliteta života građana, a koji

²⁵ Isto.

²⁶ *Stanovništvo Crne Gore po starosnim grupama*, Popis 2011, Monstat. <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf>, (od dana: 12. 9.2018).

²⁷ Ovu činjenicu potvrđuju statistički podaci. Više pogledati: *Stanovništvo Crne Gore po starosnim grupama*, Popis 2011, Zavod za statistiku Monstat, <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf> (od dana: 12. 09. 2018.)

će im omogućiti razvoj, obrazovanje, brigu o djeci, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, bez revitalizacije sela, signalizirani problem će dovesti do još veće nejednakosti u zemlji. Problem depopulacije direktno će uticati na smanjenje broja učenika u pojedinim školskim razredima, ali će takođe doprinijeti eskalaciji problema na tržištu rada. To će imati negativan uticaj na regionalno tržište rada, sa kojeg će spontano nestati manje popularne profesije. Starenje lokalnih zajednica, nedostatak ljudi koji žele da rade u poljoprivredi, doprinijeće još većem padu učešća poljoprivrede u BDP-u, a prazni prostor, koji je već vidljiv na mnogim mjestima, delovaće odbijajuće i za svoje građane i za strane turiste. Smanjeni poreski prihodi za opštine prenosiće se na siromaštvo pojedinih lokaliteta, uključujući atraktivna planinska područja države, što će dovesti do pogoršanja javne infrastrukture. Postojeći ekonomski jaz između Sjevera i Juga će se povećati..

U ekonomskom smislu, Crna Gora nikada nije bila jaka država. Pokušaj procjene nivoa ekonomskog i privrednog razvoja Crne Gore i izlaganja problema konvergencije državne ekonomije sa Evropskom unijom zahtijeva dublju analizu osnovnih makroekonomskih pokazatelja. Oni pokazuju da je crnogorska ekonomija trenutno u fazi rasta, međutim, sa brojnim turbulencijama. Stopa nezaposlenosti je posebno visoka i zabrinjavajuća, dostigavši 22,39%.²⁸ Stručnjaci procjenjuju da će od 2018. godine ta vrijednost imati trend smanjenja. Na kraju 2018. godine nezaposlenost će pasti na 18,6%, a 2020. godine na 16,5%.²⁹ Upkos pozitivnom trendu, visoke vrijednosti za državu kandidatkinju za članstvo u EU zabrinjavaju pregovarače, jer je prosječna stopa nezaposlenosti u EU trenutno 7,3%.³⁰ Osim toga, zabrinjavajuća pojava u Crnoj Gori je visoka sto-

²⁸ Vlada i Zavod pronašli rješenje: gumicom obrisali pripravnike sa liste nezaposlenih, 7. 6. 2017, Bankar *Montenegro*, <http://www.bankar.me/2017/06/07/vlada-i-zavod-pronasli-rjesenje-gumicom-obrisali-pripravnike-sa-liste-nezaposlenih/>, (od dana: 12. 10. 2018.)

Najnoviji zvanični podaci dokazuju da je u Crnoj Gori u septembru 2018. godine registrovano 188.000 zaposlenih, a 191.000 penzionera, korisnika socijalne pomoći i nezaposlenih. Država mora povećati broj zaposlenih ili će se naći u ozbiljnom problemu, Bankar Montenegro, Septembar 2018, <http://www.bankar.me/2018/09/20/drzava-mora-povecati-broj-zaposlenih-ili-ce-se-naci-u-ozbiljnom-problemu/> (od dana: 15. 10. 2018)

²⁹ *Montenegro*, Economic Indicators, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/montenegro/indicators>, (od dana: 12. 05. 2018)

³⁰ Isto.

pa nezaposlenosti mladih, koja varira u granicama 40%, što sa prosjekom EU od 16,2% takođe znači trenutno promjenljive disproporcije.³¹

Samo u ekonomskoj oblasti glavnog grada Podgorice, kao i u primorskom regionu, mladi ljudi mogu računati na zapošljavanje i ažuriranje ponuda za posao. Drugi, neindustrijski regioni i oni sa relativno malo turističkih atrakcija, takođe postaju problem neodrživog razvoja. Iz tog razloga bi bilo vrijedno zamisliti se nad riječima člana Predsjedništva SDP i portparola ove partije — Mirka Stanića, koji jasno kaže da Crnoj Gori je danas, po mišljenju ljudi iz SDP-a, potreban novi ekonomski model, koji će se bazirati na osnaživanju proizvodnje, kao što je bilo do početka devedesetih. Crna Gora danas ne proizvodi dovoljno ni da podmiri sopstvene potrebe, čak ni u sektoru poljoprivrede, gdje uvozimo preko 400 miliona eura hrane, dok nam je čitav izvoz nekoliko desetina miliona eura manji. Zbog toga moramo izvršiti snažan zaokret kako bi otvoriли mogućnost da zaposlimo naše građane i smanjimo jednu od najvećih stopa nezaposlenih u Evropi. Da u Crnoj Gori ne brojimo nove socijalne slučaje, nego nove radnike, da budemo u situaciji da u našim gradovima otvaramo nove fabrike, a ne narodne kuhinje.³²

Važan element ekonomske situacije u Crnoj Gori je niža od prosječne vrijednosti javnog duga EU u odnosu na BDP. Visina javnog duga na nivou od 63,7% zapravo je nivo $\frac{3}{4}$ cijele Evropske unije.³³ U stvarnosti to znači da država nije pretjerano zadužena u odnosu na svoje građane. Ova situacija daje puno stabilnosti, jer nema rizika od unutrašnje insolventnosti. U Crnoj Gori radi berza. Nalazi se u Podgorici, a početak njenog rada može biti datiran 1993. godine. Kako pokazuju podaci, u Crnoj Gori postoji 21 kompanija sa kapitalom od 2,875 miliona eura. To znači da je potencijal tržišta kapitala ogroman, uglavnom zbog malog udjela kompanija i njihove niske, čak i simbolične vrijednosti.³⁴ Da bi se smanjila nezaposlenost u Crnoj Gori, neophodno je distribuirati programe koji podržavaju tržište rada, posebno programe upućene mladima. Bez

³¹ Isto.

³² Država mora povećati broj zaposlenih ili će se naći u ozbiljnom problemu, Bankar Montenegro, op. cit.

³³ Za poredenje jedan od rekorda EU — Italija, ima nivo koji prelazi 133% PKB. *Montenegro*, Economic Indicators, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/montenegro/indicators>, (od dana: 12. 09. 2018.)

³⁴ *Montenegro Berza*, <http://mnse.me/code/navigate.asp?Id=1>, (od dana: 12. 04. 2018)

stažiranja, inovativnih rješenja koja će zadovoljiti promjenljive uslove tržišta rada, država neće moći da govori o ekonomskom razvoju, za šta ipak ima potencijal. Garantovan je prirodnim resursima i reljefom Crne Gore, kakvi se rijetko nalaze u jednoj zemlji. Turistička atraktivnost i postjugoslovenska industrijska infrastruktura su pokretačka snaga privrede i zavisice od njihovog razvoja da li će ova zemlja početi da biva uspješna. Osim turističkog sektora, koji zahtijeva velike finansijske izdatke, poljoprivreda i obnovljiva energija su takođe potencijal. Pristupanje Crne Gore, 2012. godine Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO) i 2017. godini u NATO, potvrdilo je kredibilitet zemlje i privuklo pažnju stranih investitora, čije se direktne investicije svake godine proširuju. U gradovima kao što su Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Nikšić, Cetinje, Ulcinj i Podgorica osnovane su čak i poslovne zone, pružajući stranim investitorima priliku da posluju na crnogorskom tržištu na osnovu preferencijalnih uslova. Turistički sektor privlači sve više turista svake godine. Interes stranih investitora, između ostalog Grčke, Turske, Arapskih Emirata, za primorska odmarališta je razumljiv. Prema podacima World Travel and Tourism Council (WTTC), u periodu 2012-2022, Crna Gora ima najveći ekonomski rast u poređenju sa susjedima, zahvaljujući turizmu, gdje godišnja stopa BDP-a dostigne 11,8%.³⁵ Stoga, čini se tačno reći da bi vladu trebalo opremiti dodatnim atributima koji bi posebno usmjeravali pažnju kapitalista na mogućnost prostornog razvoja, kao i južno-sjeverne regije, sa posebnim naglaskom na planinska odmarališta³⁶ i razvoj infrastrukture koja bi bila orijentisana ne samo na zimsku sezonu, već na cjelogodišnju turističku aktivnost.

Ulaganja u infrastrukturu, turizam, pomoć domaćim i stranim investitorima, jasne procedure saradnje su izuzetno važne ovdje. Trenutno postoji velika potražnja za kapitalom. Prilivi investicija, uglavnom iz Arapskih Emirata, Rusije, trenutno čine 758 miliona eura, a prema riječima eksperata do 2020. godine, oni će imati trend rasta (do 850 miliona eura).³⁷ Danas, u procesu ulaska u informativnu fazu razvoja civilizacije i razvoja ekonomije zasnovane na znanju, važnu ulogu ima visoko obrazovanje koje postaje sve važniji činilac socio-ekonomskog i kulturnog

³⁵ Vidi: Privredna komora Crne Gore, <http://www.privrednakomora.me/>

³⁶ Ovdje mislim na opštine kakve su Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac.

³⁷ *Montenegro Berza*, <http://mnse.me/code/navigate.asp?Id=1>, (od dana: 12. 4. 2018).

porasta. Doprinosi ono povećanju konkurentnosti lokalnih, regionalnih, nacionalnih i međunarodnih sistema kroz povećanje resursa i poboljšanje kvaliteta ljudskog kapitala. Porast broja i poboljšanje kvaliteta apsolvencata koji su dobili odgovarajuće obrazovanje znači povećanje ponude kadrova potrebnih za ekonomski rast, a ekonomski rast omogućava povećanje subvencija i direktno finansiranje istraživanja i obuka na fakultetima i naučno-istraživačkim ustanovama i stvara potražnju za visoko kvalifikovanim kadrom za ekonomiju regiona.³⁸ Skretanje pažnje na tekuće povezivanje ekonomije i obrazovanja čini se izuzetno važno. U Crnoj Gori od 2006. godine, uprkos tekućim društveno-ekonomskim promjenama, nisu se uspjeli stvoriti idealni uslovi za optimalno povezivanje visokog obrazovanja sa crnogorskom ekonomijom i tržištem rada. Kao što pokazuju dokumenti EU, visoko obrazovanje treba da odigra značajnu ulogu u obezbjeđivanju visoko kvalifikovanog ljudskog kapitala i razvoja nauke, čija će dostignuća doprinijeti garantovanju zaposlenosti, ekonomskog rasta i dobrobiti u državi. Iako u Crnoj Gori postoji državni Univerzitet u Podgorici³⁹ i privatni univerziteti, tj. Univerzitet Mediteran, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Univerzitet Adriatik⁴⁰ i nezavisni FPM Bar,⁴¹ većina fakulteta nalazi se, razumljivo, u glavnom

³⁸ Kacprzyński B., *Poljska nauka, tehnologija, restrukturizacija*, Varšava, 1993.

³⁹ Na Univerzitetu Crne Gore studenti mogu da studiraju sljedeće smjerove: Ekonomija (Podgorica), Pravo (Podgorica), Političke nauke (Podgorica), Elektrotehnika (Podgorica), Mehanika (Podgorica), Metalurško-tehnoški (Podgorica), Građevina (Podgorica), Arhitektura (Podgorica), Prirodno-matematički (Podgorica), Medicina (Podgorica), Filozofija (Podgorica), Filologija (Podgorica), Biotehnologija (Podgorica), Fizičko vaspitanje (Nikšić), Turistika i hotelijerstvo (Kotor), Pomorski (Kotor), Likovna akademija (Cetinje), Akademija dramskih umjetnosti (Cetinje), Muzička akademija (Cetinje), Fizioterapeut (Igalo).

⁴⁰ Univerzitet Adriatik nudi studije iz oblasti menadžmenta (Herceg Novi), Pomorskog fakulteta (Tivat), Biznisa i turizma (Budva), Ekonomije zapošljavanja (Bar), Pomorstvo (Bar). *Licencirane i akreditovane ustanove visokog obrazovanja u Crnoj Gori*, Ministarstvo prosvjete Crne Gore,

http://www.mpin.gov.me/informacije/licencirane_ustanove, (od dana: 12. 04. 2018.)

⁴¹ NA FPM Bar studenci mogu podić nauku z zakresu: Zarządzania rynkiem pracy (Bar), Europeistyki (podgorica), Transportu, komunikacji i logistyki (Budva), Międzynarodowego zarządzania turystyką i hotelarstwem. *Licencirane i akreditovane ustanove visokog obrazovanja u Crnoj Gori*, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, http://www.mpin.gov.me/informacije/licencirane_ustanove, (od dana: 12. 4. 2018.)

gradu ili na jugu zemlje. Opet, to pokazuje da je sjeverni dio Crne Gore (izuzetak je fakultet za menadžment u saobraćaju i komunikacijama u Beranama) ne nudi mladim ljudima ono što im je najvažnije — mogućnost poboljšanja svojih kvalifikacija i obrazovanja. Studije na privatnim fakultetima koštaju između 1000 i 1500 eura. Kako pokazuju istraživanja, u akademskoj godini 2016/2017. na osnovne studije⁴² upisano je 3.456 studenta, od kojih je najpopularniji elektrotehnički fakultet (332 osobe), a slijede: Filološki (325 osoba), Filozofija (292 osobe), Pravo (269 osoba), Pomorstvo (262 osobe), Medicina (246 osoba) i Prirodno-matematički (233 osobe).⁴³

Ipak i pored završenih studija u Crnoj Gori je teško doći do posla.

Zdravstvena i socijalna zaštita izgledaju kao ozbiljan problem. Sama činjenica da u zemlji nema tradicionalnog specijalističkog ljekarskog odsjeka, može stvarati potrebu zapošljavanja ljekara, stomatologa (u državi ima jedan stomatolog na 20.000 ljudi!) izvana ili upućivanje na studije izvan državnih granica, uglavnom u Beograd. Teški uslovi stanovanja, slab kvalitet stanovanja i opremljenost u poređenju sa evropskim i zemljama EU, a time i pružene usluge, nisu razlog za mlade specijaliste da se vrate u zemlju nakon dobijene diplome i specijalizacije. Plata mladih ljekara u prosjeku iznosi 475 eura, prema podacima Monstata za 2017. godinu⁴⁴ (Crna Gora u brojkama, Monstat), takođe nije dovoljno visoka da pomogne u odluci da se ostane u zemlji. Iz tog razloga, godine koje dolaze treba da donesu mladim ljudima nove šanse i mogućnosti. Interes za studije treba da doprinese razvoju nerezidentnih univerzitetskih centara, kombinujući obrazovanje i zapošljavanje, čija lokacija će pokrivati ne samo Podgoricu, već i gradove na sjeveru zemlje. Oblasti u kojima do sada nije stvorena materijalizovana infrastruktura, gdje nema fabrika, ni proizvodnih hala, ni javnih objekata, ne znače nužno neprivačne regije za zemlju. Obrazovanje visokokvalifikovanih radnika (takozvani Outsourcing of knowledge processes) ne mora se nužno dešavati u samoj Podgorici. Postavljanje treninga, skupa ulaganja u vanjske, specijalizovane subjekte, danas je bitno za izgradnju konkurentne prednosti. Zahvaljujući inovacijama, uslugama BPO (Business Process Outsourcing), koje

⁴² Studenti upisani na studije na državnom univerzitetu i privatnim univerzitetima.

⁴³ Licencirane i akreditovane ustanove visokog obrazovanja u Crnoj Gori, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, op. cit.

⁴⁴ *Crna Gora u brojkama*, Zavod za Statistiku MONSTAT, op. cit.

se sastoje u postavljanju odabranih poslovnih procesa koje izvode vanjski entiteti, koji nose odgovornost za njihov kvalitet i efektivnost, pravne usluge, kadrove i platni promet, finansijske i računovodstvene, IT, ali i transport, call centar, se mogu razviti savršeno na prethodno neiskorištenim i osiromašenim područjima Crne Gore. Zahvaljujući outsourcingu poslovnih procesa, moguće je vršiti regrutaciju od strane vanjskih firmi, sprovoditi marketing, izgraditi imidž firme, sprovoditi reviziju, ali i kontroling ili davati lizing zaposlenima.

Crna Gora je zemlja u kojoj živi raznolika nacionalna i religijska zajednica. Masovna iseljenja u bivšoj Jugoslaviji koja su se dogodila nakon Drugog svjetskog rata, kao i vojne akcije iz devedesetih godina XX vijeka, ne samo da su uticale na promjene u starosnoj i rodnoj strukturi u Crnoj Gori, nego i na nacionalne različitosti građana koji žive u zemlji. Prema Ustavu, u državi postoji ravnopravnost i sloboda Crnogoraca i predstavnika nacionalnih i vjerskih manjina, tj. Srba, Bošnjaka, Albanaca, Hrvata, Muslimana i drugih crnogorskih građana.⁴⁵ Službeni jezik je crnogorski, ali zbog činjenice da je nacionalnost diferencirana, priznato je pravo korišćenja srpskog, bosanskog, albanskog i hrvatskog jezika (član 13. Ustava) i korišćenje ćirilice i latinice.⁴⁶ Izgleda da su sve garancije sa formalne strane najefikasnije u ovom slučaju.

U Crnoj Gori, 36% građana izjavljuje da govori crnogorski jezik, 44% — srpski⁴⁷. Stoga je neophodno usvojiti politiku prema kojoj će se posebna pažnja posvetiti aktivnostima za ravnopravnost i garantovanja prava nacionalnih manjina (kulturni centri, mogućnost skupština). Aktiviranje raznih nacionalnih grupa u procesu balansiranja cijele zemlje trebalo bi da bude jedan od stubova kohezije politike.

⁴⁵ *Ustav Crne Gore*, Skupština, <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>, (od dana: 12. 10. 2018.)

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Među građanima koji žive u Crnoj Gori, Crnogorci predstavljaju 45% stanovništva, Srbi 29%, Bošnjaci 9%, Albanci 5%, Muslimani 3%. Država također ukazuje na funkcionisanje osoba koje iz različitih razloga nisu voljne da prijave svoju pripadnost 5% i pojava (kako je definisano u popisu), tzv. „ostalih”, čine 4% stanovništva, *Crna Gora u brojkama*, Podgorica 2016. U pogledu religije, u Crnoj Gori dominiraju pravoslavci (72%), zatim pripadnici islamske vjeroispovijesti (19%), katolici 3% i ateisti (1%). U ovom slučaju postoji grupa ljudi koji ne žele da objave svoju pripadnost (3%) i tzv. „ostali”, koji čine 2% građana države, *Crna Gora u brojkama*, op. cit.

Crna Gora je svake godine sve više na dobiti i mijenja se. Zahvaljujući inicijativi Evropske unije za godine 2018-2020, ojačaće se saradnja država i poboljšati stanje u šest ključnih oblasti: vladavina prava, bezbjednost, migracija, socio-ekonomski razvoj, transportna i energetska povezanost, digitalna agenda, pomirenje i dobrosusjedski odnosi. U oblasti vladavine prava, pomoć treba da se pruža u vidu savjetodavnih misija, koje će nadgledati sprovođenje unutrašnjih reformi. Važne za države, uključujući i Crnu Goru, koje se bore sa korupcijom i organizovanim kriminalom biće aktivnosti usmjerene na jačanje bezbjednosti i migraciju, sprovedene u saradnji sa predstavnicima evropske policijske službe — Europol. Socio-ekonomski razvoj treba da oživi kroz olakšice u vanjskoj trgovini, podršku privatnih i stranih investicija, podršku sektora malog i srednjeg poduzetništva, startupova. Kako bi izašli u susret mladim ljudima, Evropska unija se obavezuje da finansijski podrži obrazovanje i ponudi studentima mogućnost sticanja znanja i prakse na stranim, renomiranim fakultetima u okviru Erasmus+ programa, za čiju realizacija je najavila povećanje finansijskih sredstava. Evropska unija takođe je obećala da podrži države u politici zapošljavanja i socijalnoj politici. Od 2017. godine realizuje, između ostalih, pretpostavke Regionalnog programa lokalne demokratije posvećene zemljama Zapadnog Balkana — ReLOaD — (Regionalni program lokalne demokratije u zemljama Zapadnog Balkana)⁴⁸. Cilj programa je da poboljša funkcionisanje i saradnju lokalnih vlasti i organizacija od javnog interesa i transparentnost u finansiranju nevladinog sektora. Drugi vid podrške je takođe posvećee Crnoj Gori i odnosi se na finansiranje iz sredstava programa IPA I (2007–2013) i IPA II (2014–2020).⁴⁹ Njihov zadatak je između ostalog, preduzimanje mjera za: jednake mogućnosti između civilnog društva, prava žena i muškaraca, promovisanje preduzetništva među ženama, pomoć u zapošljavanju žena, osoba isključenih i sa posebnim potrebama. Njihov cilj je takođe podržavanje razvoja malog i srednjeg preduzetništva, sa posebnom pažnjom na poljoprivredna preduzeća i aktivnosti usmjerene na diversifikaciju ekonomske

⁴⁸ Pokrenut ReLOaD, program podrške demokratiji na lokalnom nivou na Zapadnom Balkanu, Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori, <http://www.del.mne.ec.europa.eu/code/navigate.php?Id=3845>, (od dana: 19. 10. 2017.)

⁴⁹ U okviru IPA II za 2014–2020, Crna Gora je dobila podršku od 270,5 miliona eura, ne uključujući sredstva za prekograničnu saradnju. *European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/funding-by-country/montenegro_en (od dana: 22. 4. 2018).

aktivnosti poljoprivrednih površina, podršku promovisanja proizvodnje i domaće proizvodnje⁵⁰.

Na području Crne Gore, treba podržati nove transportne povezanosti i energetske veze kroz ulaganja i proširenje energetske zajednice. Digitalna agenda uključuje smanjenje troškova rominga, izgradnju širokopojasnih mreža, razvoj elektronske uprave, e-nabavke, e-zdravstvo, a što je najvažnije — širenje digitalnih vještina u društvu. Saradnja u regiji i poboljšanje bilateralnih odnosa između zemalja regiona treba da intenzivira saradnju u oblasti obrazovanja i kulture⁵¹. Naredna rješenja za zemlje sa prilično složenom prošlošću i teškim iskustvima biće predstavljene od Evropske komisije u jesen 2018.

Početak procesa ekonomske transformacije u zemljama Centralne i Istočne Evrope, iniciranim u devedesetim godinama, promijenio je lice Evrope. Raspad Jugoslavije i njegove implikacije doveli su do pojave nezavisne države — Crne Gore u 2006. godini. Aktivna spoljna politika koju su sprovele njene vlasti značila je da je dvanaest godina kasnije država jasno porasla do uloge lidera u regionu. Dinamika razvoja i pristup napredovanju, inovacijama, jasno ukazuju na razlike između Crne Gore i onih u njenoj blizini, uključujući Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju. Uprkos maloj teritoriji i malom broju građana, važan je položaj Crne Gore u regionu. Država, sistematski podvrgnuta političkim i ekonomskim reformama, nastoji da liberalizuje svoju ekonomiju. Efektivno sprovedene ekonomske reforme, u velikoj mjeri usmjerene na saradnju i ekonomsku integraciju sa zemljama široko razumljivog Zapada, dovele su Crnu Goru u NATO i otvorile vrata Evropskoj uniji. Međutim, kako pokazuje iskustvo Poljske, potrebno je vrijeme da se stvari promijene. Usvojena procjena ispunjenja ključnih obaveza za članstvo u Evropskoj uniji se postepeno sprovodi. Možemo računati na činjenicu da će država, zahvaljujući pomoći EU posvećenoj Crnoj Gori do 2022. godine u okviru pojedinačnih programa podrške EU, poboljšati konkurentnost svoje ekonomije. Državni organi moraju osigurati da je u Crnoj Gori moguće izjednačiti socijalne razlike i poboljšati sposobnosti građana, kroz odgovarajuće obrazovanje, poboljšanje u pravcu tražnje na tržištu rada. Budući da će potencijal i kvalitet visokog obrazovanja u bliskoj budućnosti

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Vrata u EU su za Zapadni Balkan otvorena, tvn24, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/komisja-europejska-przyjela-strategie-dla-balkanow-zachodnich,812750.html> (od dana: 7. 2. 2018)

odlučiti o tome kako će crnogorsko društvo upravljati u uslovima intenziviranja procesa globalizacije i evropskih integracija. Odgovarajuća javna priprema će olakšati zapošljavanje i pozitivno uticati na društveno-ekonomski razvoj u zemlji. Oblikovanje centara visokog obrazovanja, posebno u mjestima sklonim depopulaciji, razvoj inovativnih centara, BPO usluga, smanjije proces migracije i doprinijeće kvalitetu života građana.

LITERATURA

- [1] Kacprzyński B., *Poljska nauka, tehnologija, restrukturizacija*, Varšava, 1993, str. 12-24.
- [2] Kostrubiec J, *Proba savremene interpretacije klasične definicije države Georga Jellinka*, (u:) Političke i pravne doktrine na pragu XX vijeka, pod red. M. Maciejevskog, M. Maršala, Vroclav 2002. str. 375-382
- [3] Łakota-Micker M., Lični arhiv, Dokument br. 1, Demoskopska istraživanja sprovedena na teritoriji Crne Gore u periodu 10-20. oktobar 2017. godine
- [4] Mrozek J. J., *Pravne diskusije oko pojma „sloboda govora, medija, kultura, društvena komunikacija*, 2012, br 8, s.158
- [5] Sadurski W., *Pravo na slobodu riječi u demokratskoj državi*, Država i pravo, 1999, br. 10, str. 3-8.

Internet:

- [6] *Bulgarian Presidency of the Council of the European Union*, eu2018bg.bg, (od dana 15. 8. 2018.)
- [7] *Commission Staff Working Document, Montenegro 2016 Report*, Brussels, 9. 11. 2016, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_montenegro.pdf, (od dana: 20. 9. 2018).
- [8] *Commission Staff Working Document, Montenegro 2018 Report*, Communication from the Commission to the *European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/funding-by-country/montenegro_en.
- [9] *Država mora povećati broj zaposlenih ili će se naći u ozbiljnom problemu*, Bankar Montenegro, Septembar 2018, <http://www.bankar.me/2018/09/20/drzava-mora-povecati-broj-zaposlenih-ili-ce-se-naci-u-ozbiljnom-problemu/> (od dana: 15. 10. 2018)
- [10] *European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/funding-by-country/montenegro_en (od dana: 22. 4. 2018).
- [11] European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Strasbourg 17. 4. 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-montenegro-report.pdf>

- [12] *Licencirane i akreditovane ustanove visokog obrazovanja u Crnoj Gori*, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, http://www.mpin.gov.me/informacije/licencirane_ustanove, (od dana: 12. 4. 2018.)
- [13] *Montenegro*, Bankar, Jun 2017, <http://www.bankar.me/2017/06/07/vlada-i-zavod-pronasli-rjesenje-gumicom-obrisali-pripravnike-sa-liste-nezaposlenih/>, (od dana: 12. 10. 2018.)
- [14] *Montenegro*, Bankar, Septembar 2018, <http://www.bankar.me/2018/09/20/drzava-mora-povecati-broj-zaposlenih-ili-ce-se-naci-u-ozbiljnom-problemu/>
- [15] *Montenegro Berza*, <http://mnse.me/code/navigate.asp?Id=1>, (od dana: 12. 4. 2018)
- [16] *Montenegro*, Concilium Europa Eu, consilium.europa.eu, (od dana: 10. 10. 2018)
- [17] *Montenegro*, Economic Indicators, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/montenegro/indicators>, (od dana: 12. 5. 2018)
- [18] *Montenegro*, European Parliament, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20181009IPR15401/western-balkans-meps-take-stock-of-2018-progress>, (od dana: 11. 10. 2018)
- [19] *Pokazali smo put ka UE dok smo održavali svoje ideje*, TVP z dn. 17. 05. 2018, <https://www.tvp.info/37246581/morawiecki-pokazalismy-wyjscie-naprzeci-w-ue-przy-jednoczesnym-zachowaniu-naszycy-idei>, (od dana: 19. 06. 2018.)
- [20] *Pokrenut ReLOaD, program podrške demokratiji na lokalnom nivou na Zapadnom Balkanu*, Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori, <http://www.del.mne.ec.europa.eu/code/navigate.php?Id=3845>
- [21] *Poslanici EP pozdravili napredak Crne Gore prema EU*, 11. 10. 2018, <https://www.eu.me/mn/press/saopstenja/pregovori-o-pristupanju/item/3564-poslanici-ep-pozdravili-napredak-crne-gore-prema-eu>, (od dana: 10. 10. 2018)
- [22] *Pregled poglavlja, Montenegro*, https://www.eu.me/images/dokumenta_download/Tabela_pregled_poglavlja_28VI.png, (od dana: 10. 10. 2018)
- [23] Privredna Komora Crne Gore, <http://www.privrednakomora.me/>, (od dana: 10. 10. 2018)
- [24] *Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine*, Monstat, Podgorica, mart 2014, <https://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/Demografska%20analiza%20-%20za%20sajt%2028%20%20mart.pdf>, (od dana: 12. 09. 2018)
- [25] *Sofija, EU-Western Balkans Summit*, <https://eu2018bg.bg/en/events/85>, (od dana: 10. 09. 2018.)
- [26] *Stanovništvo Crne Gore po starosnim grupama*, Popis 2011, Zavod za Statistiku Monstat, <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf>, (od dana: 12. 09. 2018.)
- [27] *The Montenegro*, World Factbook, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mj.html>, (od dana: 14. 02. 2018)
- [28] *Ustav Crne Gore*, Skupština Crne Gore, <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>, (od dana: 12. 10. 2018.)
- [29] *Vlada i Zavod pronašli rješenje: gumicom obrisali pripravnike sa liste nezaposlenih*, 7. 6. 2017, Bankar Montenegro, <http://www.bankar.me/2017/06/07/vlada-i-zavod-pronasli-rjesenje-gumicom-obrisali-pripravnike-sa-liste-nezaposlenih/>, (od dana: 12. 10. 2018.)
- [30] *Vrata u EU su za Zapadni Balkan otvorena*, tvn24, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/komisja-europejska-przyjela-strategie-dla-balkanow-zac-hodnich,812750.html>, (od dana: 07. 02. 2018.)

Małgorzata ŁAKOTA-MICKER

MONTENEGRIN TRANSFORMATION AND INTEGRATION

Summary

Montenegro, which gained independence in 2006, has undergone an evolution of the transformation sub-process in recent years. Montenegro submitted its application for EU membership in December 2008. Two years later, in December 2010 granted candidate status and in June 2012 began accession negotiations. Of the 35 negotiation chapters, Montenegro has so far opened 31 chapters. What is in then the future of Montenegro?

The presented article aims to answer the following questions: does Montenegro really stand a chance of becoming a member state of the European Union in 2025? Do the guidelines imposed by the European Union contribute to the faster transformation of Montenegro? Is there any alternative for a country that balances between the widely understood West and the East (Russia, China, Turkey) from membership in this political and economic organization?

Key words: Montenegro, transformation, integration, European Union

